

Hakija Đozić

KAKO JE KRALJEVINA SRBA, HRVATA I SLOVENACA OPLJAČKALA NEKADAŠANJE IMAOCE KRUNA AUSTRO-UGARSKE?

Rezime

Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (KSHS), tokom izgradnje svoje vlasti, izvršila je i unifikaciju (ujednačavanje) novca sa svih državnih teritorija koje su ušle u sastav te nove države. U spomenutim monetarnim radnjama, uz ostalo, dinar KSHS je promovisan kao novčana jedinica te države. Ali, prilikom konverzije (zamjene) novca, o kojem je ovdje riječ, gledano sa formalno-pravnog stanovišta, od građana je legalno opljačkana velika suma kruna Austro-Ugarske (A-U). Kako se to u praksi ostvarilo, ukratko je opisano u ovom radu. No, treba kazati da za potpuno objektivnu obradu ove teme postoje i neka ograničenja. Jer, osnovna arhivska građa KSHS se nalazi u brojnim arhivima Beograda, gdje je bilo sjedište te države. Ona još nije arhivski obrađena, pa ni dostupna istraživačima. Ipak, u literaturi Srbije su objavljeni neki krucijalni podaci po osnovu uspostavljanja monetarnog sistema KSHS. Kad se takvi i drugi relevantni pokazatelji analiziraju i kompariraju, lahko se dođe do aproksimativnih cifara koje se u ovom tekstu spominju.

Ključne riječi: unifikacija, konverzija, dinar KSHS, kruna A-U, depresirani kurs, prečani, al-pari, aproksimativan.

Uvod

Podsjetimo se da je 1. decembra 1918. godine nastala, a 31. decembra 1991. godine se raspala ex-Jugoslavija¹. Zajedničkom imenicom “ex-Jugoslavija” se sad označavaju svi režimi državne vlasti (Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca je voljom kralja postala Kraljevina Jugoslavija, zatim, Federativna narodna republika Jugoslavija i, najzad, Socijalistička federativna republika Jugoslavija) iz kojih je nastala i Republika Bosna i Hercegovina. Taj period (ne)postojanja naše države još nije u povijesti objektivno obrađen.² Ipak se u literaturi često ukazuje da je KSHS vještačka tvorevina nekadašnjih glavnih sila Evrope. Zašto? Pa, zato što o toj činjenici nikad nisu neposredno odlučivali njeni građani, pobliže, kako to predviđaju norme Deklaracije o pravima čovjeka i građanina (Paris 1789).³ Iste se kvalifikacije mogu dati i za brojna pitanja o unifikaciji novca u KSHS. Zbog toga je sad teško objasniti i neke mikro detalje iz naše monetarne povijesti. Ovim tekstom se čini pokušaj da se analiziraju i kompariraju samo krucijalni pokazatelji samog čina zamjene kruna Austro-Ugarske (A-U) za dinare KSHS. Koliko se u tome uspjelo, naravno, o tome mogu suditi samo čitaoci.

¹ Arbitražna komisija Mirovne konferencije o Jugoslaviji, Oslobođenje, 3. I. 1992.

² Jugoslaven je “pristalica političke ideologije o bratstvu i jedinstvu svih južnih Slavena”. A za imenicu Jugoslavija se u rječniku kaže da je “država u jugoistočnom dijelu Evrope u kojoj veliku većinu stanovništva čine Jugoslaveni”. (“Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika: Matica Srpska, Novi Sad 1967., str. 608/2.”) Ideja o osnivanju Jugoslavije, tokom XIX stoljeća, najprije se javila u Hrvatskoj. Prvo se razvija ideja “pod ilirskim a zatim pod jugoslavnskimi imenom... Općenito se može reći da su težnje ka stvaranju izvjesne jugoslavenske države, naročito poslije balkanskih ratova, bile dosta raširene...”. Kao kruna realizacije te ideje, 1. XII 1918. godine je proglašeno “ujedinjenje Srbije sa zemljama nezavisne Države Slovenaca, Hrvata i Srba u jedinstveno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca”, u čiji je sastav, bez demokratskog opredjeljivanja njenih građana, uključena i Bosna i Hercegovina. (Mustafa Imamović: Historija Bošnjaka, Preporod Sarajevo, str. 470-481). “3. X 1929. godine donesen je Zakon o nazivu i podjeli Kraljevine na upravna područja. Članom 1 tog zakona Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca dobila je novi službeni naziv: Kraljevina Jugoslavija”. (Zijad Šehić – Ibrahim Tepić: Povijesni atlas Bosne i Hercegovine, Sejtarija, Sarajevo, 2002., str. 303.) Prethodni tekst o etimologiji riječi “Jugoslavija”, najblže rečeno, kontradiktoran je. Šta je tu prava istina, najbolje je da sude sami čitaoci i ovog teksta. Uglavnom, kao i svi kasniji službeni nazivi ex-Jugoslavije, čija se vlast sad kvalifikuje kao totalitarna, plod su zakonskih normi, što je za naslovljenu temu bitno istaknuti.

³ Deklaracija o pravima čovjeka i građanina (Paris 1789): NIN, Beograd, 16. jul 1989.

Prve monetarne mjere KSHS

U složenom administrativnom postupku unifikacije novca KSHS,⁴ hitno su se morale poduzeti neke tehničke monetarne mjere, prvo, vezano za sprečavanje nelegalnog unošenja kruna A-U na domaće tržište. Radi toga je odlučeno da se izvrši žigosanje zatečenih kruna na tlu KSHS, baš kako su to uradile i druge zemlje koje su nastale raspadom A-U. Taj je posao obavljen do 31. januara 1919. godine. Građani su na žigosanje podnijeli 5.323 miliona kruna A-U. "Žigosanje je obavljeno od strane mnogih i raznih nadležstava: finansijskih, policijskih i opštinskih vlasti. a dijelom i od strane vojnih ustanova, pa čak i žandarmerijskih stanica".⁵ Međutim, bilo je i falsifikata spomenutih žigova. Rasturanje kruna sa nelegalnim žigovima nije bilo teško, jer je u to vrijeme u KSHS, posebno u BiH, bilo relativno malo pismenih stanovnika. Ubrzo se uvidjelo da spomenutim poslom nije postignut željeni cilj. Hitno su se morale poduzeti nove monetarne mjere vezane za zaštitu domaće valute.

Tražeci izlaz iz spomenutih monetarnih kontroverzi, opet po uzoru na susjedne zemlje, KSHS je odlučila da se izvrši lijepljenje prigodnih maraka na novčanice iznad 10 apoena zatečenih kruna A-U. I ovaj posao je obavljen relativno brzo, preciznije, od 26. novembra 1919. do 11. januara 1920. godine. U navedenom vremenu su građani na markiranje podnijeli 5.686.606 kruna A-U. Od novca podnijetog na markiranje, 20% je odmah zadržavano, navodno, na ime "prinudnog zajma". Zadržane kruna A-U, navodno, KSHS je upotrijebila "da pokrije manjke koji su nastali obnovom Srbije".⁶ Ovakav

⁴ Srpski autori su napisali relativno dosta teksta o monetarnom sistemu KSHS. Značajno je spomenuti slijedeće radove:

- Slavko Šećerov: Naše finansije 1918-1925, Napredak Beograd, 1926.
- Dragana Gnjatović: Stari državni dugovi, Ekonomski institut Beograd, 1991.
- Narodna banka 1884-1934, Zavod za izradu novčanica Topčider (Spomenica).

O temi zamjene kruna A-U za dinare KSHS, zanimljivo, nije objavljen ni jedan značajniji rad van teritorije Srbije. Ovaj tekst predstavlja prvi mogući pokušaj jednog autora iz BiH da, uz stanovita objektivna (recimo, nedostatak izvorne građe) i subjektivna (recimo, nivo znanja autora) ograničenja, prigodno opiše monetarne radnje vezane za zamjenu kruna A-U.

⁵ Spomenica, Isto, 141.

⁶ Miodrag Ugričić: Novčani sistem Jugoslavije, Zavod za izdavanje udžbenika SRS Beograd, 1965., na str. 100, navodi da je navedeni "prinudni zajam" likvidiran tek 1928. godine, odnosno nakon što je za desetak puta dinar KSHS obezvrijeđen.

postupak vlasti KSHS, naravno, nije logičan, jer su, pored Srbije, i drugi krajevi njihove države imali velika razaranja tokom Prvog svjetskog rata, pa je i te krajeve trebalo obnavljati.

Novčanice kruna A-U su štampane u prvim godinama XX stoljeća. Za te svrhe je korišten obični papir. Kako su se spomenute novčanice, do momenta njihove zamjene (1920), u prometu nalazile oko 15-ak godina, bile su dosta pohabane. To se može opaziti i na narednom fotosu tih novčanica.

Krajevi dvije papirne novčanice kruna A-U, na kojima se vidi žig, zatim, i žigosana markica.

U novčanom prometu tek stvorene KSHS, posebno je bio izražen problem sitnog novca. Radi toga su neke firme i općine počele štampati svoj novac, naravno, koji je vrijedio samo na teritoriji njihovog rada i djelovanja. Recimo, u prvim godinama nakon završetka Prvog svjetskog rata, što je neobično, stanovnici su ponekad kupovali novine jednom polovinom pocijepane novčanice, a drugog dana drugom polovinom iste novčanice krune A-U. Te se činjenice, na osnovu predanja, još prepričavaju i u porodici autora ovih redova. Navedeni primjeri pokazuju koliko je bilo haotično monetarno, ali i opće političko stanje u toj državi.⁷ Evo dokaza.

⁷ Mnogi povjesničari ex-Jugoslavije (zato što su bili pristrasni, te što su primili jako velike autorske honorare) nastojali su da nastanak i razvoj te države prikažu kao izraz pune volje i interesa svih građana njenih teritorija, u čemu su oni, navodno, gledali spasonosno rješenje za svoj bolji život. O tome je posebno pisao Branko Petranović: *Istorija Jugoslavije*, Nolit, Beograd, nastojeći da relativizira sve teškoće nesrpskog stanovništva u toj državi. Ali, o istoj temi, kad se pogleda citirani rad M. Imamovića (posebno str. 463-573), za iste događaje se

Zamjena kruna A-U za dinar KSHS

“Sve dok se pomišljalo na zamjenu kruna za državne novčanice, radilo se sa pretpostavkom da će zamjena biti izvršena al-pari” (u istom omjeru).⁸ Srbi su imali premoć u svim institucijama vlasti KSHS. Tu su činjenicu pristrasno iskoristili, pa su samovoljno odlučili da se za jedan dinar KSHS mijenjaju 4 krune A-U.⁹ Ali, kad je bila u pitanju zamjena dinara Kraljevine Srbije, odlučeno je da se taj novac zamijeni u omjeru al-pari (1:1). Na taj su način posebno bili oštećeni “prečani” (kako su Srbi nazivali sve stanovnike sa lijeve obale Drine, Save i Dunava).¹⁰ Protiv spomenutog depresiranog kursa zamjene zatečenog stranog novca na tlu KSHS, snažno su izražavala neslaganja sva tadašnja “gospodarska društva, zadružni savezi, pa udruge obrtnika, industrijalaca i trgovaca” “prečana”.¹¹

Preko posebno obrazovanih komisija, žurno se otpočelo sa zamjenom cjelokupnog stranog novca, поближе, koji se zatekao na teritoriji tek stvorene KSHS. Po osnovu tzv. “redovne zamjene” (1. februar – do juna 1921., pušteno je 1,277.427.121,80, a po osnovu tzv. “naknadne zamjene” (koja je trajala do sredine 1929. godine), pušteno je 2.975.714,50, što ukupno čini

daju bitno drugačije kvalifikacije. Recimo, Imamović konkretno navodi, što Petranović i ne spominje, da je tokom minula tri stoljeća nad Bošnjacima izvršeno deset genocida.

⁸ Spomenica, Isto, 142.

⁹ Zlatna nominala Austro-Ugarske je uvedena 1892. godine. Tad je iz opticaja povučena forinta Ugarske, pa je od tog vremena na cijeloj teritoriji A-U važeća novčanica bila samo kruna A-U. Ona je u međunarodnim obračunima vrijedila 0,30488 g zlata. Spomenuti novac je bio u opticaju do Prvog svjetskog rata.

Slavoljub Petrović: Numizmatički rječnik, Šabac, str. 91.

Treba kazati da je Latinska novčana unija osnovana 23. prosinca 1865. godine. Za članice Unije je važio bimetalizam (istovremena vrijednost novca u zlatu i srebru). Kao uzor Uniji, po osnovu težina, dimenzije i finoća, služio francuski franak, čiji je srebreni novac težio 5 grama. Austrija, Ugarska i Srbija su pristupile Uniji, ali nikad nisu ratifikovale svoje prisustvo u toj organizaciji. Ovaj se savez raspao poslije Prvog svjetskog rata.

Petrović, Isto, 37 i 43.

¹⁰ Riječ “prečanin” Srbi jancu upotrebljavaju za stanovnike sa “sjeverne strane Dunava i Save... ‘Švabe’”.

Rečnik...: Isto, 24/5.

Istim terminom su ustvari oslovljavani svi stanovnici KSHS koji su se prije stvaranja te države nalazili pod upravom A-U, gdje je spadala i BiH.

¹¹ Grupa autora: Naša domovina, Zagreb, 1942., str. 1168/II.

1.280.402.836,30 dinara KSHS. Na taj je način, prema spomenutom kursu, povučeno iz prometa 5.121,611.345,20 kruna A-U, koje su privremeno bile pohranjene u tvrđavi Novog Sada.¹² One su, kasnije, na osnovu posebnog bilateralnog sporazuma, vraćene Austriji.

U postupku unifikacije novca KSHS, prvo su u promet pušteni sitni apoeni novca. Radilo se o posuđenim novčanicama od Francuske, što se može vidjeti i na ovom fotosu.

Avers prvog papirnog dinara KSHS.

U narednoj tabeli, radi dalje analize, urađeni su prigodni obračuni i komparacije naprijed spomenutih pokazatelja (kruna A-U i dinara KSHS), recimo, sa međunarodnim zlatnim standardom.

¹² Ugričić, Isto, 120.

Svi su novčani iznosi u hiljadama novčanih jedinica.

Rb	Teritorija	Žigosano	%	Markirano	Zamijeno	Din. KSHS	Krone A-U	\$ SAD	Zl. u kg.
1	2	3	4	5	7	8	9	10	11
1	Banat i Bačka	1.669.000	31	1.705.000	1585839	396460	1189379	198230	298263
2	BiH	512.000	10	550.000	511.561	127890	383671	63945	96214
3	Crna Gora	6.000		6.000	6000	1500	4500	750	1128
4	Dalmacija	163.000	3	165.000	153468	38367	115101	19184	28865
5	Hrvatska	1.949.000	37	2.035.000	1892776	473194	1419582	236597	355991
6	Srbija	421.000	8	621.000	409249	102312	306937	51156	76971
7	Slovenija	603.000	11	605.000	562717	140679	422038	70339	105.834
	Ukupno	5.323.000	100	5.687.000	5121610	1280402	3841208	640201	963266

Cijeni se da su u prethodnoj tabeli dati lahko razumljivi obračuni,¹³ uz jednu dodatnu napomenu. U koloni 10, polazeći od činjenice da se na dan stvaranja KSHS, na berzama za 1 \$ SAD davalo 6 kruna A-U, izvršeno preračunavanje iznosa iz kolone 9 u spomenutu čvrstu valutu. Najzad, u koloni 11 je izvršeno pretvaranje \$ SAD u odgovarajuću količinu zlata, računajući da je \$ SAD tad službeno vrijedio 1,50463 grama zlata.¹⁴

Iz sadržaja tabele je vidljivo da su nekadašnji imaoci kruna A-U, zato što zamjena kruna A-U nije vršena al-pari (1:) za dinare KSHS, oštećeni

¹³ Da ne bi bilo dileme u odnosu na kompoziciju prethodne tabele, evo pobližih objašnjenja kako je (iz)rađena navedena tabela. U koloni 3 su navedeni tačni službeni podaci, dok je u koloni 4 naveden omjer, što je uradio autor ovih redova. A kad je u pitanju lijepljenje markica na kruna A-U, u citiranoj literaturi je dat podatak samo za Srbiju, Crnu Goru i zbirni podatak po tom poslu. Na osnovu tih podataka, a prema razmjerama iz kolone 4, napravljen je proračun o mogućim iznosima markiranih kruna A-U na ostalim teritorijama KSHS. Po istoj metodologiji, uzimajući u obzir da je u promet (do 1929) puštena naprijed spomenuta suma dinara KSHS, napravljen je obračun po tadašnjim teritorijama KSHS. Zatim je u koloni 9, uzimajući u obzir spomenuti kurs (4:1) kruna A-U i dinara KSHS, napravljen proračun o aproksimativnoj sumi zamijenjenih kruna A-U, opet, po pojedinim teritorijama tadašnjeg KSHS.

¹⁴ Petrović, Isto, 15.

za oko 963, a građani BiH za oko 96 tona zlata. To nije sve. Srbija je u spomenutom vremenu tajno upala u platni sistem KSHS sa oko 700 miliona dinara kraljevine Srbije. Ostali zaključci se podrazumijevaju.

KSHS i A-U su, kao što je i uobičajeno u međudržavnim odnosima, 10. septembra 1919. godine, zaključile ugovor o miru. Nakon tog čina je urađeno i potpisano niz drugih bilateralnih akata, pa i sporazum o poravnanju relevantnih finansijskih transakcija. U tom postupku su izvršene i kompenzacije po osnovu (ne)pokretnih stvari spomenutih država.

ЗГРАДА ФИСКАЛНЕ НАРОДНЕ БАНКЕ У САРАЈEVу

Union banka Sarajevo,
sagrađena 1883.

Zemaljska banka Sarajevo,
sagrađena 1895.

Recimo, predmet kompenzacije, kad je pitanju BiH, bila zgrada nekadašnje Union banke i Zemaljske banke iz Sarajeva. Nije poznato na koliko su novca procijenjene spomenute građevine.

Zaključna razmatranja

Po osnovu spomenutog obračuna (gdje je morala biti uključena i monetarna podloga za sve zamijenjene krune A-U), KSHS je primila 12,500.597,13 zlatnih kruna A-U.¹⁵ Od te je sume, prvo, oko 5.800 kg zlata upotrijebljeno za izradu zlatnika od 20 dinara KSHS (težine 6,45161 g i finoće 900‰). Na aversu spomenutog novca otisnut lik kralja Aleksandra, a na reversu dvoglavi orao, poznati srpski grb. Ta činjenica je materijalni dokaz da je KSHS bila velika Srbija. O tome govore mnogi povjesničari.

¹⁵ Ugričić, Isto, 96, navodi da je jedna zlatna kruna A-U vrijedila 0,304 g čistog zlata.

material of the Kingdom is located in a variety of archives in Belgrade, which was the capital of the state. The material has yet to be processed archivally, and is thus not accessible to researchers. However, some crucial facts have been published in Serbia on how the monetary system of the Kingdom was set up. When these and other relevant indicators are analyzed and compared, it is not hard to reach the approximate figures referred to in this paper.

Key words: unification, conversion, KSCS dinar, Austro-Hungarian crowns, depressed rate of exchange, Serbs from beyond the Sava and Danube, at par, approximate.

Literatura

Arbitražna komisija Mirovne konferencije o Jugoslaviji, Oslobođenje, 8. XII 1991.

Deklaracija o pravima čovjeka i građanina, NIN, Beograd, 16. jul 1989.

Gnjatović Dragana: Stari državni dugovi Srbije, Ekonomski fakultet Beograd, 1991.

Imamović Mustafa: Historija Bošnjaka, Preporod Sarajevo.

Jakšić Grgur: Iz novije srpske istorije, Prosveta, Beograd, 1953.

Narodna banka 1884-1943, Zavod za izradu novčanica Topčider (Spomenica).

Naša domovina (mala enciklopedija), Zagreb, 1942.

Petrović Slavoljub: Numizmatički rječnik, Šabac.

Rječnik srpskohrvatskog književnog jezika, Matica Srpska, Novi Sad.

Stanojević St.: Narodna enciklopedija, Zagreb.

Šehić Zijad – Tepić Ibrahim: Povijesni atlas Bosne i Hercegovine, Sejtarija, Sarajevo.

Ugričić Miodrag: Novčani sistem Jugoslavije, Beograd, 1965.